

Museumshaven i Øm Kloster

The Museum Garden at Oem Abbey

Keywords: Museum; Gardens; History; Monastery; Drug Plants; Denmark

H.N. Garner*

Den første arkæologiske undersøgelse på Øm Klosters tomt fandt sted i sommeren 1896, da den ene af Nationalmuseets den gang to direktører, Henry Pedersen og den unge student Hertzsprung gravede på stedet, og derved blandt andet banede vej for opblomstring af eventuelle dvaleplanter.

I den frugtbare sommer 1911 købte Historisk Samfund for Århus Stift den første grund på klostertomten til antikvarisk-arkæologiske formål. Og samme sommer - i august - foretog 16 medlemmer af Dansk Botanisk Forening og Jysk Forening for Naturvidenskab en ekskursion til Øm Kloster, hvor de nøje gennemgik klostertomtens flora og noterede sig alle arter. På denne planteliste findes arter som skarntyde, hjertespad, kransburre, tandbæger, svaleurt, rundbladet katost, spansk kørvel, mørk kongelys, oksetunge og læge-jordrøg. I botanikeren Jens Linds "Om Lægeplanter i Danske Klosterhaver og Klosterbøger" fra 1918 nævnes ligeledes en floristisk undersøgelse på Øm Klosters sted. Linds liste herfra falder for størstedelen sammen med 1911-listen, idet dog rækken af klosterplanter forøges med følgende arter: Alm. katost, ambra, humle og bukketorn, samt i Gudenå i nærheden - kalmus. I 1931 tilføjer Lind yderligere fund af hundetunge. Af plantearterne fra de to lister er

1. Botanikeren cand.pharm.
Jens Lind (1874-1939).**

de 3 sikre dvaleplanter, medens 1 hører til de sikre eller ret sikre, og 2 er usikre reliktplanter. Øm er således et klassisk sted for fund af klosterplanter.

1896-gravningens resultater var forholdsvis magre, men efter erhvervelsen af det første "arkæologiske grundstykke" kom der fra 1912 for alvor gang i udgravningerne, der med mellemrum har foregået lige til i skrivende stund.

Denne gang var det Nationalmuseets arkitekt C.M. Smidt som med kyndig hånd ledede udgravningerne fra 1912 til 1941. Efter flere grundkøb med efterfølgende udgravninger opstod der et behov for at soignere udgravningsfeltet der henlå med ujævne jordbunker, og C.M. Smidt skitserede i efteråret 1925 planen for en ruinpark på området. Jens Lind, der på dette tidspunkt var apoteker i Østbirk på sydsiden af Mossø, blev inddraget i planlægningen, og i november præsenteredes det endelige forslag for Historisk Samfunds bestyrelse.

Arkitekten ønskede klosterhaven integreret i den samtidig planlagte ruinpark. Enkelt og selvfølgelig markerede han denne sidste, så alt, hvad der havde været inden døre i klostret, skulle henligge som grusflader indenfor de udgravede murrester og fundamenter, medens alt uden døre var grønt. Den synlige, søndre klostergård markeredes med en stor plæne, og tro mod selve klosteridéen (kloster = claustrum = indelukke) skærmedes anlægget af hække og levende hegn.

Da man ikke havde nogen konkret viden om beliggenheden af klostrets oprindelige haveanlæg, placeredes museums-urtegården omkring og sammen med museets bygning for de permanente udstillinger, "Klosterhuset", der ligger østligt i klosterkomplekset mellem gavlfundamentet af munkenes våningshus og hegnsmuren, der har beskyttet økonomigården mod blæsten fra Mossø. På dette areal findes ingen fundamenter.

Og i løbet af 1926 blev anlægningen af klosterhave og ruinpark gennemført.

Planlæggerne havde ønsket en del af gangarealet omkring haven overbygget med en pergola dækket af humleranker, en idé, der dog aldrig blev gennemført. Men selve haven, inddelt i retvinklede bede blev anlagt i to sektioner med i alt 63 knap én kvadratmeter store ligesidede firkanter. Det faktum, at middelalderens klosterhaver ofte var inddelt i retvinklede bede havde inspireret Smidt, der dog i stedet for at benytte brædder - som i middelalderen kantede bedene med mursten.

I løbet af året tilplantede Jens Lind de mange bede med planter, som han hentede i sin egen plantesamling i apotekets have i Østbirk. De arter, han manglede, blev leveret af Universitetets Botaniske Have i København ved universitetsgartner Axel Lange. Klosterhaveplanter og i det hele taget reliktplanter fra middelalderen var ét af Linds botaniske specialer. Han var formentlig den første i landet, som helt seriøst forskede i dette emne. Ud fra sin store erfaring på området opstillede han en liste over de plantearter, der hørte hjemme i en middelalderlig, dansk klosterhave. Listen var som et tillæg med i 1925-planen for museumshaven i Øm.

Og da haven var etableret og i god vækst udgav han i 1931 den næsten enslydende liste med en etnobotanisk tekst for hver plante som en artikel: "Klosterhaven i Øm", i Århus Stifts Årbøger. Artiklen er som katalog for haven blevet optrykt mange gange siden, også i omarbejdede og ajourførte udgaver.

Samme år klosterhaven blev anlagt byttede Lind det mere beskedne apotek i Østbirk ud med St. Matthias Apotek i Viborg, men trods den større geografiske afstand fungerede Lind i ti år som ulønnet museumsgartner i Øm Kloster, indtil han i 1936 på grund af alder og travlhed med andre gøremål overlod arbejdet til museets faste personale. Der blev i decennier praktisk taget intet ændret ved haven, og mange af de flerårige planter blev gamle på stedet. I det mindste én af planterne, svalerod, *Vincetoxicum hirundinaria*, synes at være det selvsamme eksemplar, Lind plantede her for 70 år siden!

I løbet af 1980-erne havde adskillige bede i klosterhaven vækstmæssigt fået et lidt "træt" udseende, og bedenes murstensindramning trængte til opretning og fornyelse. Ved en donation fra Novos Fond blev det muligt at retablere indramningen og give den gamle have en ansigtsløftning. Samtidig blev det muligt indenfor den oprindelige haveplans rammer at støbe et vandbassin og to sumpbede til henholdsvis kalmus, pors og tørstetræ. Endvidere er der umiddelbart øst for kvadratbedene opbygget et aflangt højbed for relevante træer og buske samt enkelte skyggeelskende urter, placeret under træernes grenhang.

Ved renoveringen har hortonom, cand. mag. Sten Porse været museets rådgiver m.h.t. jordbehandling og trivselplan.

Havens udseende er herefter ikke helt så statisk som førhen. Selvom der er tilført bedene ny muld, omflyttes af vækstmæssige hensyn af og til nogle af planterne i en art omdrift. Se ill. nr. 1 s. 20.

Artsnavnene på haveplanen på side 10 kan derfor for enkeltes vedkommende meget vel blive omflyttet.

Ved planlægningen af haven i 1925 ønskede man planternes navne præsenteret på porcelænsskilte. Det blev der dog aldrig økonomi til, i stedet benyttedes nogle yderst holdbare, galvaniserede metalskilte med indgraveret tekst. Langt de fleste af disse er bevaret og benyttes stadigvæk. De er så at sige en slags museum i museet. En lille ulempe ved at benytte de gamle skilte, der i parentes bemærket i dag vil være ret kostbare at forny i samme kvalitet, er, at nomenklaturen på enkelte af dem nu er forældet, noget man søger at klare med et "tillægsskilt" af bemalet træ.

Ved anlæg af et vandbassin til kalmus *Acorus calamus* opstod et lille problem, idet bassinet blev udklækningssted for stikmyg. Problemet klaredes dog let med udsætning af et par guldfisk, som hurtigt udryddede myggelarverne. Egentlig burde det vel af historiske grunde have været damkarusser, der udsattes i bassinet, men karusserne ville

Buketorn

Gul Halm-
Stjerne

Pors	Kalmus	Tørstebæ					
Kodriver + Sol	Singrim	Lutvækk					
Jernurt	Gensbrod	Aim. køb- ost					
Krans- bær	Kvæsurf.	Hunde- funge					
Dvalurt	Gælnetar	Råstetje + Rosaerje + purpurfarve + bl. Saage + hvidtæg					
Hjertens- Rud (Hjerte)	Buineurt	Hjerte- skind	Aim. Sæge- Rud	Præstblod- Berikon	Baldrian	Holurt + Korbånd	Spring- Knap
Timian	Gælnetar + Sæppe	Rundblod- et. kistost	Stornhal	Sæghvede	Alant	Salaam	Estragon
Isop.	Hestlerod	Svensk Kornel	Lavendel	Fingerbæ (Dygkale)	Sængeurt	Cypress vortemelk	Kumula

2. Plan over klosterhaven med plantearterne indtegnet.

Dand- rose	Rude	Hunig	Sæve	Kongelje	Måren	Kortebæ	Skumbude + Citron
Anters	Sivlerod	Kulsvær	Solensok Sæpfla	Rurveud	Sjæmet- sækn	Ørn Hytte	Pæknæ
Høkle- kålde + Hæsturt	Hullig	Sæburt	Reglilike- urt	Tørstebæ	Krus- hytte	Østunge	Betone

være så godt som usynlige, medens deres gyldne slægtninge er spektakulære og elskede af publikum.

I årenes løb har klosterhaven nydt godt af museets kontakter til andre botaniske plantesamlinger i form af bytteforbindelser o.l. Øm Klosters have har på sin side kunnet yde hjælp og f. eks. afgive planter til opbygningen af Medicinsk-historisk Museums - senere Stenomuseets - have i Århus.

Klosterhaven er blevet én af Øm Kloster Museums attraktioner, der af museets gæster omfattes med stor interesse. Den er på én gang samling og permanent udstilling, og museet har da også følt sig forpligtet overfor de Lindske traditioner og har taget historisk-botaniske studier med i sine arbejdsprogrammer. Der er således i rapportform publiceret en undersøgelse af reliktplanteforekomster ved middelalderklostrene i Århus Stift, og en undersøgelse af kalmus indførselshistorie m.m. i Danmark er bl. a. publiceret i "Fra Kvangård til Humlekule". Desuden har museet påbegyndt opbygningen af en centralregistrant for forekomst af reliktplanter på klostersteder.

I 1993 suppleredes klosterhaven med en særudstilling om klosterplanter, der inddrog alle aspekter i klostrenes havebrug. Det ville i øvrigt være en udmærket idé, at gøre en sådan udstilling i tilknytning til klosterhaven permanent, men museet har desværre hidtil ikke kunnet skaffe husrum til et sådant projekt.

Øm Kloster er et klassisk sted for fund af reliktplanter, og af museumshavens ca. 70 plantearter er hele 15 mere eller mindre sikre relikter!

Arkæologiske undersøgelser på klostertomter i Danmark fører foreløbigt næppe mere til frilæggelse af de fundne ruiner og fundament; sådanne tildækkes oftest igen efter endt undersøgelse og opmåling. Men i Øm Kloster er hele klostrets hovedanlæg frilagt,

et anlæg på næsten 2 tønder land. Da man har større historisk og arkæologisk viden om klostret end sædvanligt ved danske klostre, er det rimeligt, at man lader stedet på museal vis fortælle om klosterkulturen. Ligeså er det rimeligt at have en plantesamling, der bidrager til dette stykke kulturhistorie.

Det er normalt ellers en betænkelig sag at tilføre et fortidsminde med fund af reliktpanter flere arter udefra. Men i tilfældet Øm Kloster må man medgive, at her er stedet, hvor man lader folket se ind i en vigtig del af sin fortid og kulturarv, og hvor man dog forud for floraens "opblanding" har foretaget grundige undersøgelser af den oprindelige forekomst af reliktpanter.

Takket være C.M. Smidts og Jens Linds visioner og energiske indsats har de historie- og planteinteresserede i mere end to menneskealdre kunnet glæde sig over museumshaven i Øm Kloster.

Noter:

* Museumsleder, uddannet som zoologisk konservator, siden 1960 ansat ved Øm Kloster Museum, 8660 Skanderborg som museumsleder, 1965 udnævnt til familiaris af Cistercienserordenen. Litterær produktion indenfor områderne skønlitteratur, naturhistorie og historie, f.eks. Atlas over danske Klostre 1968, Chartreuseordenen i Danmark 1968, De venders 1972, Stage og damp 1981, J. Lind og H. N. Garner: Klosterhaven i Øm 1993, div. andre arbejder om Øm Kloster.

**

Lind tog eksamen som cand. pharm. i 1896 og fik i de følgende år ansættelse ved forskellige apoteker, medens han benyttede al sin fritid til botaniske studier. Han gjorde sig gældende som mykolog og fik ansættelse ved Statens Plantepatologiske Institut i Lyngby, hvor det praktiske arbejde forenedes med en omfattende videnskabelig aktivitet. I 1917 blev Jens Lind apoteker i Østbirk, medens han fortsat dyrkede botanikken, bl. a. på et andet af sine interesse-områder, nemlig studiet af reliktpanter på klostertomter og borgruiner, og der foreligger flere, væsentlige arbejder fra hans hånd om dette emne.

I 1925 anlagde Lind den historisk-botaniske have i Øm Kloster, og skønt han samtidig overtog St. Matthias Apotek i Viborg, fortsatte han arbejdet i Øm. I 10 år varetog han arbejdet som museumsgartner ved klosterhaven.

I Den Danske Botaniske Litteratur (Carl Christensen 1880-1948) opregnes ikke færre end 124 botaniske arbejder forfattet af Lind.

Jens Lind døde i 1939.